

УДК 159.95

Г 74

Ярослав ГОШОВСЬКИЙ

ГЕНЕТИЧНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ДЕПРИВОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У дослідженні йдеться про застосування засобів генетичної психології у процесі ресоціалізації депривованих осіб, які навчаються в різномісних освітніх закладах. Обґрунтовується нагальна потреба активного застосування сучасних інтегративних технологій для ресоціалізації дітей, які зазнають різновидової депривації. Вибудовуються основні концептуальні лінії теоретико-емпіричного вивчення проблеми, зокрема пропонується модель системно-структурного аналізу ресоціалізаційного процесу депривованих осіб.

Ключові слова: генетична психологія, ресоціалізація, депривована особистість, інтегративні технології.

Складні й неоднозначні процеси у нашому трансформаційному суспільстві нагально потребують активного й різнобічного наукового вивчення. Спалахи численних соціопатологічних проблем, маючи глибинні мотиваційно-психологічні причини і механізми, спонукають до застосування в наукових дослідженнях їхньої суті новітніх інтегративних технологій. Особливої актуальності набувають проблеми ресоціалізації як потужного засобу повернення індивіда з різномісними девіаціями до нормативного устрою суспільства, до канонів постконвенційної моралі.

Потреба інтеграції в європейський соціокультурний контекст передбачає ознайомлення із зарубіжними освітніми технологіями, зокрема із системою ресоціалізаційних заходів, що застосовуються в тій чи іншій європейській країні.

Досвід співпраці лабораторії інтегративних соціально-психологічних досліджень соціально-гуманітарного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка з освітніми закладами Польщі (Академія спеціальної педагогіки імені М.Складовської-Кюрі (Варшава), університети міст Ряшів, Легніце, Сянїк), Німеччини (Вища фахова школа (Ерфурт), Європейський центр політичної освіти молоді (Ваймар)), проведення спільних науково-практичних конференцій і семінарів засвідчують актуальність вироблення спільних освітньо-ресоціалізаційних технологій щодо людей, які переживають режими різновидової та різнотипної депривації. Особливо актуально це тоді, коли йдеться про освіту сучасної молоді в спеціальних закладах закритого типу, наприклад у пенітенціарному закладі чи в спеціальній школі-інтернаті для неповносправних дітей.

Глибокі соціально-психологічні трансформації в різних державах потребують від соціальних педагогів і практикуючих психологів виваженої і клопіткої психопрофілактичної, психодіагностичної та психокорекційної роботи. Узагальнення досвіду різних освітніх систем, вироблення спільних загально-методологічних підходів і конкретних методичних технологій для ресоціалізаційної роботи з контингентом депривованих людей видається вкрай потрібною та актуальною проблемою. Це спонукає до розробки і створення сучасних психолого-педагогічних реабілітаційних, ресоціалізаційних технологій для роботи з депривованими, адиктивними, девіантними, делінквентними дітьми. Генетична психологія як одна з найфундаментальніших галузей сучасної вітчизняної психологічної думки володіє потужною системою засобів, що можуть (і повинні) бути використані у складному процесі ресоціалізації депривованих осіб.

Цей спектр проблем зумовив *актуальність* нашого дослідження, яке має за *мету* розробку системно-структурної концептуально-теоретичної моделі ресоціалізації депривованої особистості в різних освітніх закладах засобами генетичної психології.

Аналіз досліджень [1; 2; 3] дає підстави вважати, що успішність ресоціалізації особистості залежить від якості й інтенсивності застосування засобів генетичної психології, від тривалості особистісного деприваційного досвіду; від специфіки перебування людини у режимах різнотипної та різновидової депривації; від

особливостей побудови системи структурно-функціональних психолого-педагогічних впливів і технологій, що застосовуються у різних освітніх закладах.

Основними дослідницькими лініями наукового пошуку, на наш погляд, варто обрати насамперед такі:

1. На підставі узагальнення результатів досліджень проблеми ресоціалізації особистості в умовах депривації у науковій психолого-педагогічній літературі та власного дослідження розробити системно-структурну концептуально-теоретичну модель ресоціалізації депривованої особистості засобами генетичної психології в різних освітніх закладах.

2. Здійснити системно-структурний аналіз процесу ресоціалізації осіб з різнотривалою, різнотипною та різновидовою депривацією. Дослідити особливості перебігу ресоціалізаційного процесу в депривованих осіб різної статі.

3. З'ясувати специфіку побудови системи психолого-педагогічних впливів і технологій, що застосовуються в різних закладах освіти (пенітенціарний заклад, школа-інтернат, дитячий будинок, спеціальна школа-інтернат для неповносправних дітей та ін.).

4. Вивчити крос-культурні відмінності ресоціалізації депривованих осіб (за порівняльною віссю: Україна – Польща – Німеччина).

5. Розробити емпіричну парадигму дослідження процесу ресоціалізації генетично-психологічними засобами, зокрема програму медіум-тренінгу як методу покращення процесу ресоціалізації депривованої особистості.

Генетична психологія означена нами як методологічна рефлексія дослідження психічного розвитку депривованої особистості.

Експериментально-генетичний метод, обґрунтований Л.С.Виготським як потужна система вивчення розвитку психіки, набув у сучасній психологічній науці окремого й вагомого статусу. “Лінія Виготського” (М.О.Леонтьєв, П.Я.Гальперін, О.В.Запорожець, Д.Б.Ельконін, В.В.Давидов, С.Д.Максименко та ін.), ставши розгалуженим концептуальним феноменом і маючи детермінантами базові принципи вивчення розвитку психіки людини, запрезентувала себе як універсальне психологічне вчення. У цілій низці досліджень [1; 2; 3; 4] здійснено різнобічне й поліфункціональне вивчення психічного

розвитку особистості у річищі вказаної теорії. Однак спільним для всіх векторів наукового пошуку є методологічний зміст, суть якого зводиться до того, що специфічні форми психіки не дані людині від народження, а лише задані як суспільні зразки. Тому психічний розвиток здійснюється у вигляді засвоєння цих зразків, у тому числі у процесі цілеспрямованого навчання і виховання [3].

Покладені в основу експериментально-генетичного методу принципи діалектики й культурно-історичного компаративізму стали плідним обрамленням, “сутнісними детермінантами” численних досліджень у царині психічного розвитку людини.

Основними принципами експериментально-генетичного методу, розробленого С.Д.Максименком, є:

- 1) принцип аналізу за одиницями (вичленування вихідного суперечного відношення, що породжує клас явищ як ціле);
- 2) принцип історизму (принцип єдності генетичної та експериментальної лінії в дослідженні);
- 3) принцип системності (принцип цілісного розгляду психічних утворень);
- 4) принцип проектування (принцип активного моделювання, відтворення психіки в особливих умовах).

Як підкреслюється у роботах С.Д.Максименка [2; 3], логіка експериментального дослідження предмета генетичної психології передбачає не лише констатацію упродовж спостереження чи формуючого експерименту певних емпіричних форм прояву психіки особистості, але й активне їхнє відтворення і моделювання в особливих умовах. Учений стверджує, що це моделювання призводить до розкриття сутнісних параметрів певних психологічних явищ, функцій і здібностей, зокрема дозволяє з'ясувати онтогенез їхнього виникнення і становлення.

У ракурсі нашого дослідження “особливими умовами” можна вважати режим депривації особистості та ресоціалізацію як повернення індивіда до соціокультурних норм життєдіяльності в суспільстві завдяки застосуванню системи генетично-психологічних засобів.

С.Д.Максименко, зіставивши вітчизняні і зарубіжні теорії розвитку людини і психіки, сформулював критерії методологічної рефлексії досліджень психічного розвитку й навчання особистості. Виникла

поліфундаментальна теоретико-методологічна база для досліджень, що виконуються на межі класичних традиційних концепцій та сучасних постмодерністських, глибинно-психологічних, феноменологічних, екзистенціалістських та інших теорій. Генетична психологія дає простір як для глибокого й різнобічного аналізу окремих теоретичних парадигм чи емпіричних досліджень, так і для систематизації цього багатогранного досвіду. Теоретичні постулати генетичної психології дають змогу виявити і сформулювати нові нетипові підходи до організації та проведення психолого-педагогічних досліджень, насичити їх конкретною реалістичністю та практичною ефективністю, розробити засоби і способи їхнього оптимального втілення у практику повсякденних соціальних і педагогічних реалій.

Загальновизнаним стає констатація того, що однією з головних перспектив української психологічної науки є подальший розвиток якраз генетичної психології – надзвичайно евристичної та продуктивної психологічної парадигми.

Генетична психологія дає змогу різнобічного теоретико-методологічного аналізу й експериментального вивчення розвитку особистості та її діяльності у найширшому соціокультурному контексті. Крізь призму культурно-історичного підходу онтогенез особистості трактується в генетичній психології як такий, що відбувається за посередництвом соціально заданих зразків нормовідповідної поведінки. Це положення є дуже важливим в обґрунтуванні наших концептуальних підходів щодо вивчення онтогенетичного розвитку особистості, яка перебуває в площині активної детермінуючої дії факторів депривації.

З.С.Карпенко [1] зауважує, що чине з найпозитивнішим емпірично-аксіологічним моментом генетичної психології є застосування її положень і схем у психотерапії та реабілітаційній роботі. Це ще одне підтвердження актуальності й доречності залучення генетично-психологічних засобів для ресоціалізації депривованих осіб.

Досліджуючи особистісні фактори у становленні української юридичної психології, В.С.Медведев [4] стверджує, що теоретико-емпіричні концепти генетичної психології дотичні до юридично-психологічної проблематики. Згадуючи дослідження М.В.Костицького, О.М.Костенка, С.Д.Максименка, В.М.Синьова, О.П.Сверова, зокрема “психологічну теорію права” Л.Й.Петражицького, вчений веде мову

про міжгалузеві психологічні інтерференції (загальна, педагогічна, генетична, юридична та ін. психології), які сприяють цілісному й різноплановому вивченню складних суспільних феноменів. У цьому контексті зауважується тісний взаємозв'язок між застосуванням засобів юридичної та генетичної психології, наприклад, у процесі ресоціалізації депривованих вихованців пенітенціарних закладів.

Певною спробою реалізації принципів інтегративності в такому річизі була діяльність очолюваної нами у 1999–2003 рр. лабораторії інтегративних соціально-психологічних досліджень при соціально-гуманітарному факультеті Дрогобицького педуніверситету й окремі наші дослідження. Різноманітні засоби генетичної психології використовувалися в курсі “Основи пенітенціарної психології” (Н.В.Скотна), інших навчальних дисциплінах, у повсякденній психодіагностичній, психокорекційній, психопрофілактичній роботі викладачів і студентів – практикуючих психологів і соціальних педагогів з підлітками Самбірської виховної колонії та вихованцями низки дитячих будинків.

Одним із плідних методів оптимізації процесу ресоціалізації, який повинен, на нашу думку, посісти чільне місце у системі методів активного повернення індивіда до суспільства, є створення і впровадження у практику діяльності психологів і соціальних педагогів програми медіум-тренінгу.

Змістово-семантичні і структурно-функціональні параметри медіум-тренінгу були апробовані нами впродовж роботи німецько-українського семінару з проблем соціальної політики й соціальної роботи з молоддю у Європейському центрі політичної освіти молоді (м.Ваймар, земля Тюрінгія) (Deutsch-ukrainische Fachtagung Sozialpolitik und Sozialarbeit 16. Juni bis 21. Juni 2002 an der Europäischen Jugendbildungs- und Jugendbegegnungsstätte Weimar). Українська сторона як інтегративна науково-дослідницька група (Я.Гошовський, Т.Гурей, Т.Логвиненко, Х.Нерепеха та ін.) була включена у діяльність медіально-рефлексійного тренінгу (керівник – професор Вищої фахової школи м.Ерфурта Р.Віль). Вирішувалися актуальні психолого-педагогічні проблеми (ресоціалізація, реабілітація, рекреація, профілактика та ін.) у площині навчально-тренінгової роботи трьох фахових груп – “Інтеркультура”, “Соціальна педагогіка”, “Девіантна поведінка”.

Медіально-рефлексійна суть тренінгу дозволяє суттєво нейтралізувати болісні сенси складного ресоціалізаційного переходу депривованої особистості до норм соціального буття.

Маючи в основі профілактично-корекційну природу, медіум-тренінг у віковичній діаді “допомога – репресія” обирає спосіб примирення, який передбачає обережне, поступове, виважене повернення депривованої особистості до існуючих соціокультурних норм і засад.

Роль психолога як медіатора полягатиме у створенні умов для безконфліктного переходу до недеприваційних моделей подальшого життєіснування з орієнтацією на створення компенсаторних пропозицій (наприклад, психологічний супровід переходу депривованої дитини з режиму закритого навчально-виховного закладу в нуклеарну “нову” прийомну сім'ю внаслідок процедури усиновлення . З'ясовуються ціннісні тезауруси, погляди й установки сторін (наприклад, депривована особистість – медіатор-психолог – просоціальна рецептивна система (нова сім'я, SOS-Kinderdorf тощо)).

Тренінг культивує партнерські імпульси, вичерпність і конфіденційність ситуації ресоціалізування, нейтральність медіатора тощо.

Медіум-тренінг є стрижневим утворенням цілого реабілітаційно-терапевтичного комплексу, змістовими компонентами якого мають бути такі: вступне слово, інструктування, тематична бесіда, релаксація, аутотренінг, психокорекційні ігри, психогімнастика, допоміжні методи арт-терапії тощо. Корекційно-терапевтичні аспекти медіум-тренінгу крізь призму ресоціалізаційної діяльності сприяють наданню психологічної допомоги депривованій особистості, насамперед досягненню адекватної самоакцептації та самооцінки; усвідомленню причин фрустрації, пригніченості та їх подолання; реставрації адаптивності; зміні ієрархії у системі цінностей і домагань; створенні ситуації антинавіювання; формуванні самоповаги й почуття гідності; набутті навичок повноцінного спілкування в новому недепривуючому довіллі.

У психологічному плані остаточною метою медіум-тренінгу повинна стати реабілітація клієнтів у власному сприйнятті, думках, почуттях; позитивне прийняття ресоціалізованою особистістю нових умов життя; реставрація гідності й оптимізму; вироблення власних

життєстверджувальних у новому довікллі стратегій і тактик; позбавлення дискомфортих і деструктивних ознак деприваційного синдрому тощо.

Медіум-трєнінг базується на принципі “самокерованої діяльності”, сутню якого є змога показати депривованій особистості чітко визначений шлях уперед, розкриття потенціалу і перспектив розвитку в новій – недепривованій – ситуації розвитку, тобто реабілітаційний шлях до саморозвитку й самоактуалізації.

Депривована людина, яка, переживаючи різноманітні форми й режими обмежень і відчуваючи своєрідну елімінованість із соціуму, перебуває в дискомфортих і деструктивних станах, а отже – має нагальну потребу ресоціалізації.

Пролонгована депривація зумовлює відставання у психофізичному та соціальному розвитку за багатьма параметрами, і людина в умовах депривації зазнає різноманітних форм деструктивного забарвлення та ризикує набути такого девіантного або й делінквентного досвіду, який зруйнує можливість подальшого повноцінного особистісного становлення.

Назагал, є всі підстави вважати *депривацію одним із найскладніших психологічних феноменів*, який має широкі і потужні впливи на соціально-психічне життя особистості, насичуючи його значними труднощами і деструкціями. Депривована особистість, перебуваючи в різних освітніх закладах закритого типу, нагально потребує активної та різнопланової ресоціалізації.

Ресоціалізація – це відновлення в особистості якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві.

Ключовим ракурсом нашого дослідження є з’ясування змістово-семантичної суті ресоціалізації як надзвичайно складного комплексу реабілітаційних, рекреаційних, інкультураційних та інших технологій, метою яких є повернення, прилучення депривованого індивіда до норм суспільного співіснування і моралі.

Соціальна реадaptaція повинна відбутись як на діяльнісно-комунікативному, так і на рівні самоусвідомлення, у вигляді своєрідного “перекодування” у нові соціально-психологічні реалії, умови і норми.

Ресоціалізація депривованої особистості повинна супроводжуватись доланням негативних стереотипів та упереджень, демістифікацією

увялень про “довічну пропащість” особи, яка ресоціалізується, зняттям у неї фрустраційних станів, соціального аутизму, самотності, замкнутості й інших дискомфортних відчуттів.

Наукове обґрунтування та розробка цілісної системи ресоціалізації депривованої особистості засобами генетичної психології в різних освітніх закладах посприє вирішенню дуже важливих соціально-психологічних проблем нашого нестабільного суспільства, призведе до гуманізації та гармонізації процесу повернення до ustalених і повноцінних соціокультурних норм життєіснування значної кількості громадян.

1. Карпенко З.С. Герменевтика психологічної практики: ціннісний вимір// Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: Матер. Міжнар. наук. конфер., присвяченої 35-річчю наукової та педагогічної діяльності акад. С.Д. Максименка (17 – 18 грудня 2001 р., м. Київ). – К.: Міленіум, 2002. – Т.1. – С.74 – 78.

2. Максименко С.Д. Генетическая психология. – М.: “Рефл-бук”, К.: “Ваклер”, 2000. – 319 с.

3. Максименко С.Д. Основи генетичної психології: Навч. посібник. – К.: НПЦ Перспектива, 1998. – 220 с.

4. Медведєв В.С. Особистісний фактор у становленні української юридичної психології (штрихи до портрету ювіляра) // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: Матер. Міжнар. наук. конфер., присвяченої 35-річчю наукової та педагогічної діяльності акад. С.Д. Максименка (17 – 18 грудня 2001 р., м. Київ). – К.: Міленіум, 2002. – Т.1. – С. 120 – 122.

Ярослав Гошовский. Генетически-психологические средства ресоциализации депривированной личности. В исследовании речь идет о применении средств генетической психологии в процессе ресоциализации депривированных лиц, обучающихся в разнотипных образовательных учреждениях. Обосновывается необходимость активного применения современных интегративных технологий для ресоциализации детей, переживающих разнородную депривацию. Выстраиваются главные концептуальные линии теоретико-эмпирического изучения проблемы, в частности предлагается модель системно-структурного анализа ресоциализационного процесса депривированных лиц.

Ключевые слова: генетическая психология, ресоциализация, депривированная личность, интегративные технологии.

Yaroslav Hoshovskyi. Genetic-psychological means of resocialization of deprived personality. The research deals with the usage of the means of genetic psychology in the process of resocialization of deprived persons who study in different educational institutions. The extreme need of the active usage of modern integrative technologies of deprived persons resocialisation is explained. The main conceptual lines of theoretic and practical study of the problem as well as the model of system and structural analysis of the process of deprived persons resocialization are given in the research.

Keywords: genetic psychology, resocialisation, deprived persons, integrative technologies.